

**TEMETTUAT DEFTERLERİNE GÖRE XIX. YÜZYILDA
ORTAKÇILIK: BEŞKONAK NAHİYESİ ÖRNEĞİ**
**SHARECROPPING ACCORDING TO TEMETTUAT DERFTERS IN
XIX. CENTURY: AN EXAMPLE OF BEŞKONAK TOWNSHIP**

*İlker YİĞİT**
*Ziya Çağrı YAZGAN***

Özet

Neolitik dönemden Sanayi Devrimi'ne kadar geçen sürede ortaya çıkan toplumların hâkim üretim şekli tarım olmuştur. Her sanayi öncesi toplumda olduğu gibi Osmanlı İmparatorluğu da kendi iktisadi politikasını dönemin şartları gereği tarım üzerine kurmuş ve tarım, halk için temel geçim kaynağını oluştururken, imparatorluk için de topladığı vergilerin en önemli kalemini teşkil etmiştir. İmparatorluğun tarımsal yapısı içinde toprağı bulunan kişiler topraklarını şahsen, ortakçılık veya kiracılıkla; toprağı olmayan kişiler ise ortakçılık veya kiracılık usulü ile işletmiştir. Coğrafyacılar tarafından tarım ile ilgili çağdaş döneme ait nitelikli çalışmalar yapılmakla birlikte tarihi tarım coğrafyası ve onun bir konusu olan ortakçılık meselesinin çok fazla ele alınmadığı görülmektedir. Eldeki bu çalışmada, günümüzde de kırsal kesimlerde kullanılmaya devam eden ve tarımsal araziler üzerinde bir işletim usulü olan ortakçılık, XIX. yüzyıl Beşkonak Nahiyesi örneğinde ele alınarak ortakçılığın ilgili zamandaki yapısı ortaya konulmaya çalışılmıştır. Bu bağlamda, Beşkonak nahiyesine bağlı köylerde ortakçılığın yoğunluğu tespit edilerek dağılışı ve tarımsal yapıya etkileri değerlendirilmiştir. Araştırmanın ana hatlarını ve temelini oluşturan veriler, Beşkonak nahiyesine ait 1845 tarihli Temettuat defterlerinden elde edilmiştir. Elde edilen veriler tablolara aktarılmış ve tematik haritalar aracılığıyla ortakçılığın dağılışı köy bazında değerlendirilmiştir. Ayrıca ortakçılığın mahiyetinin daha iyi anlaşılması için sahada yaşamış kişilerle görüşmeler de yapılmıştır. Çalışma neticesinde Karadut, Bucak, Karabük, Karataş ve Bozyaka köylerinde ortakçılık yapılırken Tazı, Bulasan ve Zerk köylerinde ortakçılık yapılmadığı tespit edilmiştir. Ayrıca yapılan ortakçılık faaliyetleri sadece ikamet edilen köy içerisinde yapılmamış köyler arası ortakçılıkların da ilgili dönemde mevcut olduğu görülmüştür.

Anahtar Kelimeler: Tarihi Coğrafya, ortakçılık, tarım, Beşkonak, Temettuat Defterleri.

* Dr. Öğretim Üyesi, Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Coğrafya Bölümü Burdur / TÜRKİYE ilkeryigit@mehmetakif.edu.tr

** Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Coğrafya ABD Tezli Yüksek Lisans Öğrencisi Burdur / TÜRKİYE ziyayazgan0606@gmail.com

Abstract:

The dominant mode of production of the societies that emerged from the Neolithic period to the Industrial Revolution was agriculture. As in every pre-industrial society, the Ottoman Empire established its own economic policy on the basis of the conditions of the period and agriculture was the main source of livelihood for the people and the most important item of the taxes collected for the empire. The people who have land in the agricultural structure of the empire have their land in person, through sharecropping or tenancy; people who did not have land operated by sharecropping or tenancy method. Although geographers have carried out qualified studies related to the modern era in agriculture, it is seen that historical agricultural geography and its subject of sharecropping are not handled too much. In this study, sharecropping, which continue to be used in rural areas and which is an operating method on agricultural lands, are still being used. XIX. century Beşkonak township by taking into account the structure of sharecropping at the relevant time was tried to put forward. In this context, the intensity of sharecropping in the villages of Beşkonak township was determined and its distribution and its effects on agricultural structure were evaluated. The main data and the basis of the study were obtained from the 1845 Temettuat registers of Beşkonak township. The data obtained were transferred to tables and the distribution of sharecropping through thematic maps was evaluated on village basis. In addition, interviews were conducted with people who lived in the field to better understand the nature of sharecropping. As a result of the study, it was found that while there were sharecropping in Karadut, Bucak, Karabük, Karataş and Bozyaka villages, there were no sharecropping in the villages of Hazi, Bulasan and Zerk. In addition, it was seen that inter-village sharecropping, which were not only carried out in the resident village, were also available during the period.

Keywords: Historical geography, sharecropping, agriculture, Beşkonak, Temettuat Books.

Giriş

Tarihi coğrafya, kısaca “bir mekânın modern/çağdaş coğrafya ilke ve yöntemlerine göre geçmişte yapılan araştırmasıdır” (Gümüüşçü, 2018: 19). Yani araştırılacak olan sahanın, çağdaş coğrafya metotları kullanılarak, geçmişten günümüze ya da geçmişte bir zaman diliminde, coğrafyası araştırılıp ortaya konulursa, yapılan bu çalışma o sahanın tarihi coğrafyası olur (Elibüyük, 1990: 12). Ülkemiz, tarihi coğrafya araştırmacılarına, üzerinde bulunmuş olduğu Anadolu topraklarında yaşamış birçok medeniyetten kalan yazılı, görsel ve arkeolojik vb. kaynaklar ile oldukça zengin veri sunmaktadır. Sadece Osmanlı İmparatorluğu’ndan kalan arşiv kaynakları, bu alanda yapılacak araştırmalar için araştırmacılara oldukça çeşitli ve zengin veri sağlamaktadır. Arşivlerimizde yer alan Temettuat defterleri tarih, coğrafya ve diğer ilgili disiplinlerde araştırma yapan araştırmacılara, XIX. yüzyıl beşeri ve iktisadi hayatının araştırılmasına imkan sağlayan önemli bir kaynak durumundadır (Yiğit, 2011: 2). Bu noktada çalışmanın temel kaynağını oluşturan Temettuat defterleri ile ilgili temel düzeyde bazı hususlara değinilmesinde fayda vardır.

Arapça bir kelime olan ‘‘Temettu’’ kar, kazanç anlamına gelmektedir. Temettuat ise bu kelimenin çoğul halidir (Işık, 1999: 242). Temettuat kayıtları, XIX. yüzyılda Osmanlı idaresinin merkezileşme ve etki düzeyini artırma gayretlerinin doruk noktasını oluşturan Tanzimat hareketinin, vergi konusundaki düzenlemeleri neticesinde ortaya çıkmış bir yan ürünüdür (Güran, 2000: 81). Böylelikle Tanzimat öncesinde farklı isimlerle alınan örfi vergiler, yapılan düzenlemeler ile tek bir vergi haline getirilerek; tüccar, esnaf, köylü ve şehrli aile reislerinin bir yıl içinde elde etmiş olduğu kazanç miktarına göre alınmıştır (Pakalın, 1993). 1840 ve 1845 yıllarında kaydı tutulan Temettuat vergilerinin oluşturduğu defterler, sekiz katolog içinde toplamda 17.747 gibi bir sayıyı ihtiva etmektedir. Kayda geçirilen kayıtların çoğunluğu 1845 yılında tutulmasına karşın azda olsa 1840 yılına ait defterlere de rastlanılmaktadır (Kütükoğlu, 1995: 396-397).

Temettuat defterlerinden, yazıldığı döneme ait çok geniş bilgiler elde edilebileceğini Işık (1999) şu cümlelerle ifade etmiştir:

‘‘Her hane reisinin adının ve ne iş ile uğraştığının da belirtildiği bu defterlerde, her hanenin tarımsal üretimden sağladığı kazanç ve bu kazanç üzerinden ödediği aşar vergisi, bu verginin tarımsal faaliyetlere dağılımı, işlenen toprak miktar, tarımsal işletme büyüklükleri, ortakçılık veya kiracılık şeklinde kullanılan toprakların miktarı, tarım alanlarının niteliklerine (ekili-dikili) veya kullanım biçimine göre (buğday, arpa, pamuk, tütün vb.) dağılımı çıkarılabilmektedir. Bunun yanında, söz konusu defterlerin, vergi defterleri olması nedeniyle, gelir getiren ve buna bağlı olarak vergiye tabi hayvanların cins ve miktarı ile gelir getirmeyen, bu nedenle de vergi kapsamı dışında tutulan hayvan varlığı konusunda da ayrıntılı bilgiler içermektedir. Temettuat defterlerinin bir diğer önemli yanı da tarım ve hayvancılık dışında kalan, ancak kazanç sağlanan her türlü ekonomik faaliyet (dokumacılık, ırgatlık, kömürcülük, odunculuk vb.) ve bu faaliyetlerden elde edilen vergi miktarının belirtilmesidir.’’ (s. 242).

Bu ifadelerden de anlaşılacağı üzere Temettuat defterlerinden birçok hususun yanı sıra XIX. yüzyıl Osmanlı tarımsal yapısına, tarımsal üretimine ve toprak işletim usullerine dair çeşitli bilgiler elde edilebilmektedir. Ortakçılıkta bu tarımsal yapı içerisinde gerçekleştirilen işletim usullerinden biridir. Konuya başlamadan önce, tarım ve Osmanlı’nın tarımsal yapısı hakkında bilgi verilmesi, konunun daha iyi anlaşılmasını sağlayacaktır.

Tarım, dar anlamda toprağın ekilip dikilmesi-ekilip biçilmesi, geniş anlamda ise; insan denetiminde, her tür bitki ve hayvan üreticiliği, geleneğine dayanan ekip dikme-ekip biçme etkinliklerinin tümüne verilen isimdir (Doğanay, 2017: 526). Çeşitli ürünlerin sistematik bir şekilde ekilmesi ve hayvanların yetiştirilmesi yeryüzünün birçok kesiminde geniş nüfus kitlelerinin beslenebilmesine olanak sağlamıştır. Böylelikle tarımın gelişmesi insanlığın en ileri adımlarından biri olmuştur. Tarım insanla yeryüzü arasındaki ilişkiyi de değiştirmiş ve ilk zamanlar toprağa bağlı olan insan

günümüzde artık onu geniş çapta dönüşüme uğratmıştır. Gıda ürünleri ve giyim eşyaları üretenler gerekli ham maddelerin önemli bölümünü çiftçiden sağlarken, tarımsal nüfus da sanayi faaliyetleri sonucunda elde edilen mamul maddelerin en önemli tüketicilerinden olmuştur (Özgüç ve Tümertekin, 2016: 123).

Geçmişten günümüze Anadolu toprakları üzerinde yaşamış birçok uygarlığın sürekli olarak tarım ile uğraşması tarımda birçok yeniliğin meydana gelmesini sağlamıştır; ilk adım hayvancılık ile başlamış, ardından tarım ile devam etmiş ve gelişmiştir (Selen, 1954: 163). Geleneksel tarım ekonomisinde üretimin vasıtası, bir çift öküz ile çekilen sabandır. Bu geleneksel tarımın temel emek birimi ise köylü ailesidir (İnalcık, 1990: 2). Tipik bir sanayi öncesi tarım toplumu olan Osmanlı toplumunda da nüfusun büyük çoğunluğunu köylü-çiftçi aileler oluşturuyordu. Osmanlı devlet felsefesinin çizmiş olduğu ideal modelde vergi yükümlüsü konumunda yer alan reaya sınıfının çoğunluğu da köylü-çiftçilerden meydana gelmekteydi (Öz, 1997: 77). Tasarruf hakkı çiftçilerde olan fakat mülkiyeti devlete ait olan bu toprağa, “çift” adı veriliyor ve aile bu toprağı gerekli durumlar haricinde sürekli işlemekle sorumlu tutuluyordu. Ailenin işletme hakkını elinde bulundurduğu bu toprak için devlete, yani devletin temsilcisi olan sipahiye ödediği vergiye, “resm-i çift” adı veriliyor ve bu ödemeyi düzenli bir şekilde yaptığı taktirde, toprağı kontrolünde bulunduruyor, hatta işlemekte olduğu bu toprağı babadan oğula intikal ettirebiliyordu (Gümüşçü ve Özünü, 2016: 178).

Osmanlı devletinin işleyiş mekanizmasında tarıma verilen önem, çok az değişmiş fakat mahiyeti fevkalade dönüşümler geçirmiştir. Bu bağlamda 1900’lerde de nüfusun %20’si tarım ile hayatlarını idame ettirmiş fakat 1800’lerden sonra mahsul çeşitliliği ve üretim miktarı artmıştır. Bununla birlikte eskiye oranla yurt dışına ihrac miktarı artmış ve toplam tarım hasılatında yükselmeler olmuştur. XX. yüzyılın başlarında üretilen zirai mahsul, bu mahsullerin ihracatı ve ihracattaki toplam oranları XIX. yüzyılın öncesinde görülmeyen miktarlara ulaşmış, bu durumun baş aktörü de devlet tarafından ziraate ayrılan arazilerin artması olmuştur (Quataert, 2004: 961).

XIX. yüzyılda toplum yaşamının temel öğeleri bakımından köklü bir değişim yaşanmadığı, fakat Tanzimat dönemiyle başlayan yeni pratiklerin toplumun yapısında bazı farklılaşmaları beraberinde getirdiği bilinmektedir. Bu dönemde, geçmişten süregeldiği gibi tarım toplumu olma vasfı devam etmiştir. Nitekim bu dönemde nüfusun %80’i kırlarda, %20’si şehirlerde yaşıyordu (Öz, 2007: 532-536). Osmanlının kuruluşundan yıkılışına kadar ekonomik temelini tarım yani köylü ekonomisi oluşturmuş, dolayısıyla da kendi kendine yeterli bağımsız üretici tipi bu oluşum ve işleyişte başrolde yer almıştır. Köylü ekonomisinin önemli bir diğer özelliği de işletmelerin küçüklüğüdür. Aileler kendi tasarrufunda bulundurduğu topraklar ile geçimini

sağlamaktadır. Tasarrufunda bulundurduğu topraktan elde ettiği gelirin azalması, toprak miktarının azalması ve buna benzer sebeplerle geçim sıkıntısı çekmesi ailelerin yeni topraklar kiralamasına veya ortakçılık yapmalarına neden olmuştur. Bu yöntemler emeğin kıt olduğu bir zaman diliminde, yaşadığı bölgeye nispetle, fazlaca toprağı bulunan kişiler tarafından gelirlerin arttırılması amacıyla da kullanılmıştır.

XIX. yüzyılda zirai üretim yapan grupların arşiv vesikalarında erbab-ı ziraat, çiftçi, rençber, ırgat, hizmetkâr, amele, bahçevan/bağban, otlakçı, duhancı, çoban, deşteban, çukadar, sığırtmaç, ortakçı gibi isimlerle belirtildiği görülmektedir (Özgün, 2012: 319-321). XIX. yüzyıl tarımsal hayatında önemli bir yer tutan ortakçılık bu araştırmanın temel konusunu oluşturmaktadır. Tarımsal toprakların bir işletim usulü olan ortakçılık¹, günümüzde ziraatçılar tarafından geçmişte ise tarihçiler² tarafından yeterince ele alınmasına rağmen tarihi tarım coğrafyası çalışmaları açısından mahiyeti, gelişimi ve dağılışı yeterince ele alınmamıştır. Bu çalışmada, bir tarımsal işletim usulü olan ortakçılık XIX. yüzyıl Beşkonak nahiyesi örneğinde konu edilerek söz konusu bu eksikliğin giderilmesi ve küçük de olsa bir katkı sağlanması hedeflenmiştir. Bu amaçla tetkik edilen ortakçılık konusu, coğrafi bir bakış açısı ile ele alınıp, nahiyeye bağlı köylerdeki yoğunluğu, bu yoğunluğun mekânsal dağılışı ve ortakçılık ilişkileri değerlendirilmiştir. Çalışma esnasında öncelikle Beşkonak nahiyesinin 1844-45 yılına ait Temettuat defterlerinde “şerik” olarak karşımıza çıkan ortakçılık verileri, kayıt altına alınan her vergi mükellefi üzerinden tek tek taranarak elde edilmiştir. Ortakçılık usulünün daha sağlıklı yorumlanabilmesi ve belirlenen bölgede mekânsal yaygınlığının ortaya konulabilmesi amacıyla Beşkonak nahiyesi bazında toplanan veriler Arc-GIS programı yardımı ile haritaya aktarılıp dağılışı yapılmıştır. Arşiv çalışmalarından elde edilen bilgileri test etmek ve ortakçılığın işleyiş biçimini daha iyi izah etmek için geçmişte Karadut köyünde ikamet etmiş kişilerle görüşmeler yapılmıştır. Tüm bu iş ve işlemlerden sonra XIX. yüzyıl Beşkonak nahiyesindeki ortakçılık köy bazında değerlendirilmiştir.

1. Osmanlıda Bir İşletim Usulü Olarak “Ortakçılık”

Türk dil kurumunda ortakçılık, “toprağın işlenmesi sonucunda elde edilecek ürünün, toprak sahibi ile toprağı işleyen arasında koşulları önceden

¹ Trakya ve Marmara’da yarıcılık, Orta Anadolu’da ortakçılık, Doğu Anadolu’da marabacılık denilmektedir. Bkz. Kayapınar, Hüseyin, (2006). “Müzaraa”, DİA, İstanbul, XXXII, s. 234-236.

² Tarihçiler tarafından yapılan bazı çalışmalar şunlardır: Ömer Lütfi Barkan, 1939. XV ve XVI. Asırlarda, Osmanlı İmparatorluğu’nda Toprak İşçiliğinin Organizasyonu Şekilleri, I, Kulluklar ve Ortakçı Kullar. *İktisat Fakültesi Mecmuası I*, Sayı 1, S. 29-74; Canay Şahin, 1996. *A Comparative Study Of Sharecropping System Throughout The Ages In The Ottoman Empire*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Bilkent Üniversitesi Tarih Bölümü, Ankara; Özer Ergenç, 2007. “XVIII. yüzyılda Osmanlı Anadolu’sunda Tarım Üretiminde Yeni Boyutlar: Müzara’a ve Müraba’a Sözleşmeleri”, *Kebikeç Dergisi*, Sayı 23, s. 129-139; Bedirhan Laçın, 2017. *New Inclinations Towards Land Usufruct In The 18th Century Anatolia*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Bilkent Üniversitesi Tarih Bölümü, Ankara.

belirlenen özel sözleşmeye göre paylaşılmasına dayanan işletme biçimi, “yarıcılık, marabacılık” şeklinde tanımlanmıştır. Ayrıca ortakçılık, bir fıkıh terimi olarak zirai ortaklık anlamına gelen “müzâraa³” şeklinde de ifade edilmektedir. Ortakçılık anlaşmasına göre, toprak sahibi, mülkü olan toprak ile işletme sermayesinin belli bir miktarını ya da hepsini, ortakçı ise emeğini birleştirir (Aksoy, 1965: 10). Bu bağlamda ortaklık sözleşmesi, iki ya da daha fazla kişinin emeklerini ve mallarını ortak bir amaca erişmek üzere birleştirmeyi üstlendikleri sözleşmedir (Borçlar Kanunu, 2011: 288).

Çeşitli disiplinler tarafından kökeni hakkında yapılmış birçok araştırmaya göre ortakçılığın çok eski tarihlerden beri uygulanan bir yöntem olduğu anlaşılmaktadır. Kayapınar’ın (2006) “Nitekim muhacirler, ensarın⁴ kendilerine arazi verme teklifini kabul etmeyip ancak buralarda çalışarak üründen pay alabileceklerini belirtmeleri, hicretten önce ortakçılık uygulamasının Medine halkınca bilindiğini ve muhacirler arasında ortakçılık yapmayan hemen hiçbir aile bulunmadığı yönündeki rivayet o dönemde bu uygulamanın yaygın olduğunu göstermektedir” (s.234) şeklindeki ifadelerinden anlaşılacağı üzere İslamiyet’in ilk dönemlerinden itibaren uygulandığını göstermesi bakımından önemlidir. Yine aynı şekilde Bizans’ta da mali bir işlem olarak ortakçılığa yaygın olarak başvurulduğu yapılan araştırmalar neticesinde tespit edilmiştir (Ergenç, 2007:131). İslam dünyasının dışında Hıristiyan âleminde de ortakçılık uygulamalarının mevcut olduğu ve günümüze doğru azaldığı görülür. Örneğin, XIX. yüzyıl başlarında Fransa’da toprakların %50 si ortakçılıkla işletilirken, bu oran 1892 de %12 ye, 1950 de ise %10 a düşmüştür (Aksoy, 1965, s.10). Anlaşılacağı üzere ortakçılık, dünyanın farklı bölgelerinde uygulanan ve tarihi oldukça eskilere dayanan bir yöntemdir.

Ortakçılık, Osmanlı Devleti’nde iki farklı şekilde karşımıza çıkmaktadır. Bunlardan ilki, klasik timar sistemi içinde “ortakçı kullar” olarak adlandırılıyor ve reayaya ek olarak tarım arazileri üzerinde ikinci bir tarım emeği grubunu teşkil ediyordu (Keskin, 2007: 91). Klasik timar sistemindeki vakıf ve mülk toprakların mülkiyetini eline geçiren toprak sahipleri, Osmanlı hukukuna uymadığı için, tarım çiftçisi olarak kayda geçirilen reayayı kendi topraklarında çalıştıramamış fakat tahrir defterlerinde kayıtlı olmayan konar-göçerleri, toprak kaçkınlarını, kendi topraklarına çekmeye çalışmış ya da köleler satın alarak topraklara yerleştirmeye çalışmışlardır. Buradaki kilit nokta ortakçı kulların bir nevi köle olarak sahiplerinin gözetiminde olmasıdır. Ortakçı kullar XVI. yüzyıl itibarıyla ortadan tamamen kalkmıştır (Barkan, 1980: 30). Bu konu XVI. yüzyıl Osmanlı kanunnamelerinde ortakçı kul sisteminin artık kaldırıldığı şeklinde belirtilmektedir ve ortakçı kullar da bu tarihlerden itibaren reaya statüsüne haiz olmaya başlamışlardır. İkincisi ise,

³ Daha fazla bilgi için bkz. Kayapınar, Hüseyin, (2006) “Müzâraa”, DİA, İstanbul, XXXII, s. 234-236.

⁴ Hz. Peygamber’e ve muhacirlere yardımcı olan Medinelî Müslümanlar.

ele alınan bu çalışmanın konusunu oluşturan ve birden fazla hür insan arasında yapılan ortakçılık şeklidir. Buna göre ikinci tür ortakçılık, ortakçı ile toprak sahibi arasında yapılmış, serbest bir statüye sahip sözleşmeden oluşmaktadır. Yani buradaki bahsi geçen ortakçılık, tarafların özgür iradesine dayanan bir ürün ortaklığını temsil ediyordu. Ortakçı kullar, toprağı buğday ekimine hazırlama, tahılı parçalama, ot kesme ve hayvanlara bakmak gibi bazı zorunlu hizmetleri yerine getirmek zorundayken bunun tam aksine hür insanlar arasında yapılan ortakçılıkta, ortak olan kişi sözleşmede belirtilen şeyler dışında başka bir iş yapma yükümlülüğü yoktu (Şahin, 1996: 59-62).

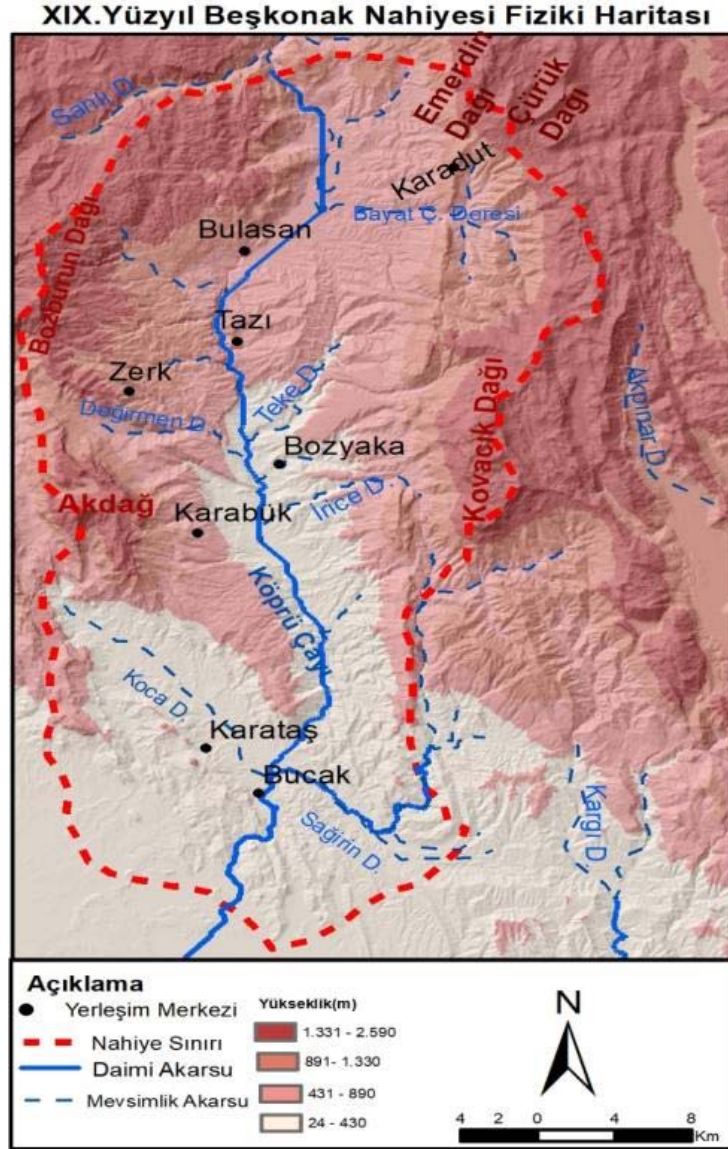
Ortakçılıkta önemli noktalardan bir diğeri de kaldırılan hasatın ortakçı ile toprak sahibi arasında hangi oranlarda bölüşüleceği meselesidir. Ortakçılık ilişkilerinde ürünün taraflar arasında paylaşma oranını, üretim giderlerine katılım payları belirliyordu. Bu bağlamda toprağını ortakçılıkla idare eden çiftlik sahipleri ortak olduğu kişilere toprağın yanında “demirbaş” adıyla anılan üretim için gerekli tohum ve koşum hayvanı ile tarım araçlarını da veriyordu. Dolayısıyla aralarındaki ortaklık anlaşması da bu katılım paylarına göre şekilleniyordu. Anlaşma koşulları ve paylaşılma oranları bölgelere göre farklılık göstermekte ve hatta her memlekete göre değişik şekiller sergileyebilmektedir (Aksoy, 1965: 21). Bazı bölgelerde toprak ve tohumdan başka genellikle “kuvvet akçesi” adı altında sermaye de ortakçısına sağlanıyordu. Buna ek sadece tohum ve hayvan temin etmeye dayanan ortakçılık şekli de görülmektedir (Güran, 1998: 138-139).

Ücret karşılığı ile işletilen bir çiftlikte zarara uğrama ihtimali tümüyle toprak sahibine kalırken, para ile kiralama durumunda kiracının üzerindedir. Ortakçılıkta ise her iki tarafta üretimin riskini, anlaşmanın şartlarına göre farklı miktarlarda bölüşmüşlerdir. Emeğin kıt olduğu, pazar ilişkilerinin gerektiği kadar gelişmediği, hasılatın iklim koşullarına bağlı olarak dalgalanmalar sergilediği Osmanlı tarımında, ekonomik çevreye en uygun düşen işletme usulü ortakçılık olmuştur (Güran, 1998: 122). Reaya açısından geçimlik kazanç sağlayan, İmparatorluk açısından ise vergi kaleminin önemli bir kısmını oluşturan tarımın işleyişine katkı sağlayan ortakçılığın incelenmesi Osmanlı sisteminin anlaşılması bakımından önem arz etmektedir.

2. Beşkonak Nahiyesi

XIX. yüzyılda Beşkonak nahiyesi, günümüz Antalya sınırları içerisinde bulunan Köprülü Kanyon Havzası'nda yer almaktadır. Genel olarak engebeli bir arazi yapısı gösteren Beşkonak nahiyesinin bulunduğu saha, doğudan: Emerdin Dağı, Çürük Dağı, Kovacık Dağı; Batıdan ise Bozburun Dağı ve Akdağ ile çevrelenmiştir (Harita 1). Havza içinde büyük ölçüde Akdeniz iklimi etkilidir. Ancak havzanın kuzeyinde Batı Toroslar'ın yüksek zirvelerine sahip dağlık alana doğru Akdeniz ikliminin karakteristik özelliklerinden uzaklaşmakta ve yüksek dağ iklimi özellikleri, sınırlı bir alanda da olsa etkili

olmaktadır (Sağdıç, Bozyiğit, 2008: 21). Beşkonak nahiyesine bağlı köyler, bahsi geçen bu dağlar ile çevrelenmiş olan havza dâhilinde yer almaktadır.

Harita 1. XIX. yüzyılda Beşkonak Nahiyesi

Beşkonak nahiyesi, antik çağlarda Pisidya olarak bilinen bölgede yer almakta ve anlaşılacağı üzere iskân tarihi oldukça eskilere dayanmaktadır (Karaca, 2009: 11). Antik dönemin en önemli kentlerinden biri olan Selge, Zerk (Altinkaya) köyü sınırları içerisinde kalmaktadır. İlk iskânı ilişkin bilgiler M.Ö. 2000'in sonlarına doğru Truva Savaşı'yla ilişkili olarak

kaynaklarda geçmektedir. Bizans kayıtlarında Aladana ve Zerk adı ile anılan Selge'nin adı 1970'lerde Altınkaya olarak değiştirilmiştir (Anonim, 2010: 219). XIX. yüzyılda Beşkonak nahiyesi adıyla zikredilen bu alan, 1555 yılına ait Mufassal Tahrir Defterine göre Alaiye Sancağı Manavgat kazasına bağlı Akçahisar nahiyesi içinde yer almaktadır (Yiğit, 2018: 1029). Behset Karaca (2009)'nın *XV ve XVI. Yüzyıllarda Manavgat Kazası* adlı eserinde Akçahisar nahiyesi için "Akçahisar Nahiyesinin nereye tekabül ettiğini kesin olarak tespit edememize rağmen Kazanın (Manavgat) kuzey tarafları yani günümüzdeki Beşkonak civarı olabileceğini düşünmekteyiz" (s.44) ifadelerini kullanmıştır. Yine aynı eserde bu sahada 1530'da 8, 1555 yılında ise 11⁵ köy olduğu tespit edilmiştir (Tablo 1).

Tablo 1: XV. ve XVI. Yüzyıl Tahrir Defterlerine Göre Manavgat Kazasında Köylerin Nahiyelere Göre Dağılışı (1455-1555)

No	Nahiyeler	1455	1475	1520	1555
1	Akçahisar	-	-	-	11
2	Atabey	-	-	-	18
3	Manavgat	48	37	51	71
Toplam		48	37	51	60

Kaynak: Karaca, 2009: 44.

H.1260-61/M.1845 tarihli Maliye Nezareti Temettuat Defterlerine⁶ göre ise Beşkonak Nahiyesine ait toplamda 8 köy bulunmaktadır. Bunlar sırasıyla; Bulasan, Karadut, Karabük, Zerk, Tazı, Bozyaka, Bucak, Karataş'tır. Bu çalışmada ortakçılık meselesi söz konusu köyler üzerinden ele alınmıştır.

3. Beşkonak Nahiyesinin XIX. Yüzyıl'da Nüfus Ve Ekonomik Durumu

Arapça şahıs, kişi anlamına gelen "nefs" kelimesinin çoğulu olan nüfus (Devellioğlu, 1993: 1664), coğrafya disiplinde, belirli bir alan içerisinde ve belirli bir zaman diliminde yaşayan insan sayısı olarak açıklanmaktadır (Yiğit, 2011: 101). Hem geçmiş de hem de günümüz de devletler için kendi siyasi sınırları içinde yaşayan nüfus oldukça önem arz etmektedir. Dolayısıyla devletler hedefleri doğrultusunda yapacak olduğu planlar için nüfus gücünü bilmek ister ve bu mantıkla nüfus sayımları yaparlar. Nüfus sayımları Dünya tarihinde çok eskilere dayansa da modern anlamda yapılmış olanlar günümüze oldukça yakındır. Osmanlıda modern nüfus sayımları, idari ve askeri gereksinimleri karşılamak amacıyla, ilk defa 1831 yılında gerçekleştirildiği kabul edilmektedir (Gümüşçü, 2018: 215-217). Aynı şekilde 1840 ve 1845

⁵ Akçahisar nahiyesine bağlı köyler: Kızıltepe, Saraycık, Oruçhan, Yusufnar, Seyyid Seki, Değirmenözü, Perekandagan-ı k. Değirmenözü der Teke, Safiyanlar der k. Değirmenözü, Karafazıllar t. Atabey, Kozağaç, Zeytuncük. Bkz. Karaca, 2009.

⁶ Bu çalışma kapsamında kullanılan ve Beşkonak nahiyesine ilişkin makale içerisinde kullanılan verilerin elde edildiği Temettuat defterlerinin numaraları şöyledir: 9719, 9817, 9818, 10554, 10585, 10590, 10591, 10592.

Temettuat defterleri, araştırmacılara nüfus hakkında çeşitli bilgiler vermektedir.

Literatürde, 1831 sayımları üzerinden, nüfusa dair birçok çalışma yapıldığı görülmektedir. 1831 nüfus defterleri üzerinden Beşkonak nahiyesi nüfusu üzerine özel bir çalışma yapılmamıştır. Fakat bağlı olduğu Teke sancağı üzerine yapılan çalışmalardan bahsi geçen dönemde Beşkonak nahiyesi nüfusuna dair bazı bilgiler (Tablo 2) elde edilebilmektedir.

Tablo 2. 1845’de Beşkonak Nahiyesine Bağlı Yerleşmelerin 1831’deki Nüfus Durumu

Yerleşme Adı	Nüfus Miktarı	Yerleşme adı	Nüfus Miktarı
Karye-i Bozyaka	116	Mahalle-i Tazi Tabi-i Karabük	67
Karye-i Bucak	51	Karye-i Karabük	48
Karye-i Bolasin	80	Nahiye- Beşkonak Mahalle-i Karataş	135
Karye-i Serk/Zerk Tabi Karabük	83		
TOPLAM		580	

Kaynak: Ak, 2014: 32-33.

Bu tabloya göre 1845 yılında Beşkonak nahiyesine ait olduğu tespit edilen 7 adet köyün 1831 yılındaki toplam nüfusunun 580 olduğu görülmektedir. Burada dikkati çeken bir durum 1831 yılına ait 7 köy varken 1845 yılına gelindiğinde “Karadut” köyünün de eklenmesi ile toplamda 8 köyün mevcudiyetidir.

1845 yılına gelindiğinde ise yapılan taramalar neticesinde elde edilen hane verileri ile, Ömer Lütfi Barkan’ın (1953: 12) önerdiği hane başına “5 kişi” katsayısı kullanılarak, Beşkonak nahiyesinin toplam nüfusu tahmin edilmeye çalışılmıştır. Burada şunu özellikle belirtmek gerekir, tutulan her bir kayıt, vergi mükellefi hane reisleri üzerinden olduğu için geri kalan çocuk ve kadınların sayısı kesin olarak bilinmemekte dolayısıyla nüfus hakkında net bir sonuç ortaya çıkarılamamaktadır. Dolayısıyla hane sayısı üzerinden sadece tahminler yapılabilmektedir.

Yapılan hesaplama göre Beşkonak nahiyesinde 1715 kişi yaşadığı tahmin edilmektedir. En fazla nüfusa sahip olan köy 370 kişi ile Karabük köyü olurken en az nüfusa sahip olan köy 30 kişi ile Karadut’tur. Hane üzerinden hesap yapılırken özellikle dikkat edilmesi gereken diğer bir husus ortakçılık hanelerinin toplam hane sayısından çıkarılmasıdır⁷. Çünkü ortakçılık adı altında kaydedilen bazı haneler ortakçılığın gerçekleştiği köyde (en azından

⁷ Örnek verecek olursak; Bucak köyüne ait 66 hane tespit edilmiştir. Bu hane sayısının 18’i ortakçılık ile işletildiğinden $66-18=48$ x $5=240$ şeklinde hesaplama yapılmıştır.

çalışılan Beşkonak nahiyesi dahilinde durum böyledir) ikamet etmemektedirler ya da aynı köy içerisinde ayrı bir hane olarak zaten kaydedilmişlerdir. Dolayısıyla isabetli bir nüfus tahmini yapılabilmesi için ortakçılık hanelerini toplam hane sayısından çıkarılması gerekmektedir. Bu hesaba göre Beşkonak nahiyesine bağlı toplam 343 hane bulunmaktadır (Tablo 3).

Tablo 3. 1845 Yılı Beşkonak Nahiyesi Köylerinin Hane Sayısı ve Nüfus Miktarı

Köyler	Hane (1845)	Ortakçılık Haneleri (1845)	Tahmini Nüfus
Bulasan	53	0	265
Bucak	66	18	240
Zerk	38	0	190
Karabük	83	9	370
Karadut	13	7	35
Bozyaka	69	8	305
Karataş	36	10	130
Tazı	37	0	185
Toplam	395	52	1720

Elde edilen verilerden Beşkonak nahiyesinde hâkim ekonomik faaliyetin tarım ve hayvancılık olduğu anlaşılmaktadır. Temel olarak ekonomik faaliyetler primer, sekonder, tersiyer, kuaterner ve kuiner olmak üzere beş kategoride toplanmaktadır. Ana hatlarıyla primer faaliyetler hammadde üretimi, sekonder faaliyetler sanayi üretimi, tersiyer faaliyetler hizmet üretimi, kuaterner ve kuiner faaliyetler ise bilgi ve beleye dayalı hizmet üretimini kapsamaktadır (Taş, 2016: 22).

Tablo 4. 1845 Yılı Beşkonak Nahiyesi Köylerinin Meslek Dağılışı

Meslekler	Bulasan	Bucak	Tazı	Bozyaka	Zerk	Karadut	Karabük	Karataş
Ziraatçı	41	38	32	44	37	6	71	22
Ortakçı	0	18	0	8	0	7	9	10
Çoban	-	2	-	6	-	-	5	-
Deveci	-	1	-	-	-	-	-	-
Asker	3	-	-	-	-	-	-	1
Nüfus Mükayyidi	-	1	-	-	-	-	-	-
Çiftlik Sahibi	-	2	-	-	-	-	-	-
Hizmetkar	2	3	2	1	1	-	-	1
Muhtar	2	-	-	-	-	-	-	-
Hatib	1	-	-	-	-	-	-	-
İmam	-	-	-	1	-	-	-	-

Yukarıda Tablo 4'te belirtilen meslekler üzerinden yapılan sınıflandırmaya göre sektör büyüklükleri sırasıyla; tarım %91,27, hizmet %5,03 ve hayvancılık %3,70'tir. Fakat şunu da belirtmek gerekir, hayvancılık tarım ile uğraşan hanelerin ayrı uğraşı olduğundan hayvancılığın da tarım ile birlikte ele alınması gerekir. Tabloda ayrımı yapılmış olan hayvancılık sektörü, geçimini başka bir gelir kalemi olmadan sadece hayvancılık üzerinden sağlayan hanelerdir. Hizmet sektöründeki meslek gruplarına bakıldığında ise 10 hizmetkar, 4 asker, 2 muhtar, 1 nüfus mukayyidi, 1 hatip ve 1 imam bulunmaktadır. Anlaşılacağı üzere Beşkonak nahiyesinde hâkim olan ekonomik uğraş tarım ve hayvancılık yani primer faaliyetlerdir.

Beşkonak nahiyesinde toplam 3.105 dönüm ekilebilir arazi bulunmaktadır ve farklı şekillerde kayıt altına alınmıştır. Buna göre, 2861 dönüm mezru(ekili) tarla, 79 dönüm gayri mezru (nadas arazisi) tarla, 74 dönüm penbe (pamuk) tarlası, 10 dönüm susam tarlası ve 81 dönüm duhan (tütün) tarlası mevcuttur. Nahiyede, hınta (buğday), darı, penbe, duhan, susam, şair (arpa) olmak üzere toplamda 6 farklı ürünün tarımı yapılmaktadır. Bazı kayıtlarda ekilen ürünlerin hepsi mezru tarla içerisinde toplu olarak belirtildiği için hangisinden kaç dönüm ekildiği bilinmemektedir. Fakat bazı köylerde, penbe ve duhan için ayrı kayda yer verilmiş ve ne kadar ekildiği dönümüyle beraber belirtilmiştir. Bucak, Karabük ve Karataş köyleri yukarıda belirtilen 6 ürünün hepsi ekilirken, Karadut köyünde sadece hınta ve şair ekildiği görülmektedir (Tablo 5).

Tablo 5. 1845 Yılı Beşkonak Nahiyesi Köylerinde Ekili Olan Ürünlere Göre Alınan Öşür Miktarları

Öşür Alınan Tarım Ürünleri (Kile-Kiyye)							
Köyler	Buğday	Tütün	Darı	Pamuk	Arpa	Susam	TOPLAM
Bulasan	134	0	92	346	0	0	572
Bucak	74	150	10	332	21	52	639
Zerk	99,5	45	0	0	36	0	180,5
Karabük	110	128	11,5	415	12	13,5	693
Karadut	13	0	0	0	6	0	19
Bozyaka	92	25	0	263	8,5	0	388,5
Karataş	38	76	5,5	136	5	28	285,5
Tazi	92,5	20,5	6	0	96,5	0	215,5
Toplam Öşür	653	444,5	125	1492	185	93,5	2993

Nahiye içinde her köy için ayrı öşür oranı belirlenmiştir. Hatta Bucak köyünde pamuk ve tütün ürününden 1/9 şeklinde öşür alınırken diğer ürünlerden 1/10 şeklinde öşür vergisi alınmıştır⁸. Belirlenen öşür oranlarına göre Beşkonak nahiyesinde toplamda 653 kile buğday, 125 kile darı, 185 kile

⁸ Köylere göre öşür oranları: Karataş: 1/10, Karabük: 1/9, Karadut: 1/10, Zerk: 1/9, Bozyaka: 1/10, Tazi 1/9, Bucak: tütün ve pamuk için: 1/9, geri kalan bütün ürünler için 1/10 şeklinde olmuştur.

susam, 444,5 kıyye⁹ tütün ve 1.492 kıyye pamuk öşürü alınmıştır. Toplamda ise 2.993 kile/kıyye öşür vergisi alınmıştır. En fazla öşür veren köy Karabük köyü olurken en düşük öşür veren köy Karadut olmuştur. Köy başına 374,1 kile/kıyye öşür vergisi düşerken, hane başına 7,5 kile/kıyye öşür düşmektedir.

Beşkonak nahiyesinde öneme haiz diğer bir uğraş ise hayvancılıktır. Nahiyedeki hayvan türleri arasında öküz, sağman inek, kısır inek, buzağı, düğe, tosun, sağman keçi, oğlak, kısır keçi, merkeb(eşek), dana, kısırak, bargir (beygir), tay, deve, torum (deve yavrusu) yer almaktadır. Ayrıca 1.229 adet kovan ile nahiyenin genelinde arıcılık faaliyeti de yapılmaktadır.

Bahsi geçen hayvanlar, ilk olarak büyük baş ve küçükbaş, ikinci olarak ise yıllık kazancı belirtilen ve belirtilmeyen şeklinde ele alınıp değerlendirilecektir. 1845 yılı kayıtlarına göre Beşkonak nahiyesinde toplamda 12.067 adet hayvan bulunmaktadır. Toplam hayvan sayısının 10.583'ü küçükbaş (oğlak, sağman keçi, kısır keçi), geri kalan 1.484'ü ise büyük baştır. Hane başına düşen küçükbaş hayvan sayısı 30,6'dır. Hane başına düşen büyük baş hayvan sayısı ise 4,3'tür. Büyük baş ve küçükbaş arasında sayı bakımından bu kadar farkın olması başta garip gelebilir fakat Beşkonak nahiyesinin bulunduğu sahanın oldukça engebeli olan arazi yapısı göz önüne alınırsa aradaki farkın normal olduğu anlaşılır. Bölgedeki arazi yapısına göre en uygun küçükbaş hayvan keçi olması hasebiyle nahiyenin içerisinde en fazla yetiştirilen tür olarak karşımıza çıkmaktadır. Sonuç olarak Beşkonak nahiyesi için hayvancılık, küçükbaş hayvancılık manasına gelmektedir.

Temettuat defterlerinde kayda geçirilen hayvanların, “*yıllık kazancı belirtilen*” ve “*yıllık kazancı belirtilmeyen*” şeklinde, bir ayrıma tabi tutulabilir. Buna göre yıllık kazancı belirtilen hayvanlar; sağman keçi, sağman inek, kısır keçi ve arı şeklinde sıralayabiliriz. Bahsi geçen yıllık kazancı belirtilmeyen hayvanlar ise defterlere sadece adetleriyle birlikte yazılmıştır. Öküz, deve, beygir, eşek gibi hayvanlar tarım arazilerinin sürülmesi ve yük taşımaları gibi faaliyetlerde kullanılmaktadır. Dolayısıyla yıllık kazancı belirtilen hayvanların dışında kalanların gücünden ve emeğinden istifade edildiği ve bunların vergi dışı bırakıldığı ifade edilebilir.

4. XIX. Yüzyılda Beşkonak Nahiyesinde Ortakçılık

Osmanlı İmparatorluğu'nda halkın azami derece üretim yapabilmesi devletin hassasiyetle üzerinde durduğu hususlar arasında yer almıştır. XIX. yüzyılda Osmanlı halkı sahip olduğu tarımsal arazilerini, bizzat kendi tasarruf ederek, mevsimlik işçi çalıştırarak, kiraya vererek ya da belirli şartlar altında ortakçı şeklinde işletilmesini sağlamıştır. Beşkonak nahiyesinde, 1845 yılı Temettuat defterlerinden elde edilen verilere göre iki tür toprak işletim usulü

⁹ Kıyye-i aşari (Eski okka) ve Kıyye-i cedide (Yeni okka) olarak ikiye ayrılan Kıyye, eski hesabına göre 1 birimi 1281 grama gelirken yeni hesaba göre 1 birimi 1000 grama tekabül etmektedir. Daha fazlası için bkz. Kallek, C. (2007). Okka. *TDV İslam Ansiklopedisi*, 338-339.

olduğu anlaşılmaktadır. Bunlardan birincisi, sahip olduğu toprağı bizzat kendi tarafından işletilmesi, ikincisi toprağın bir veya birden fazla kişi tarafından ortak bir şekilde işletilmesidir. Beşkonak nahiyesi genelinde yapılan zirai ortaklıklar, arazi sahiplerinin elinde bulundurduğu toprakların bir kısmını ortakçılık yapacağı kişiye vermesi şeklinde olmuştur. Burada önemli olan iki unsur vardır, birincisi toprağını tahsis eden toprak sahibi ve emeğini ortaya koyan çiftçi; ikincisi ise toprak sahibi ile çiftçi arasında yapılan ortakçılığın aralarında paylaşılma oranıdır. Güran (1998)'a göre bu oranı, *ortakçı ile toprak sahibinin üretim girdilerine katılma payları belirliyordu* (s.139). Beşkonak nahiyesi Temettuat defterlerinde üretime katılım payları hakkında bilgilerin verilmemesi kişi başına düşen payların üzerinde yorum yapılmasını engellemektedir. Ancak çalışma kapsamında Karadut köyünde yaşamış ve ortakçılık sürecine ilişkin uygulamalara bizzat şahit olmuş kişilerle yapılan görüşmeler araştırmaya bu noktada önemli açılımlar sağlamıştır. Zira arşiv belgesinde yer almayan ortakçılığın mahiyetine dair temel özellikler ortaya çıkarılabilmektedir. Böylece çalışmada ortakçılık şartları ve tarafların aralarındaki paylaşılma oranları sahada yaşayan kişilerle yapılan görüşmelerden elde edilirken ortakçılık yapılan tarlaların dönüm olarak miktarı ve ortakçılık yapan hane sayısı arşiv belgeleri üzerinden değerlendirilmeye tabi tutulmuştur.

Karadut köyünde geçmişte yaşayan ancak daha sonraki süreçte Antalya'ya göç etmiş kişilerle yapılan görüşmeler sayesinde ortakçılığın mahiyetine ilişkin oldukça önemli bilgiler elde edilmiştir. Her şeyden önce yapılan görüşmelerden ortaya çıkan temel sonuç ürünün bölüşülmesinde yarı yarıya bir usulün yani eşit paylaşımın açığa çıkmasıdır. Bu temel husus belirtildikten sonra sahada yapılan iki kişinin görüşlerini aşağıda vermek suretiyle Beşkonak nahiyesindeki ortakçılığın temel özellikleri daha iyi anlaşılacaktır.

Ortakçılık konusunda ilk görüşmeci 1956 doğumlu Mehmet Kaçar olup ortakçılığa ilişkin vermiş olduğu bilgiler şöyle toparlanabilir: Toprağını ortağa veren mülk sahibi kişi ağa, emeğini ortaya koyarak üretim yapan taraf ise ortakçı olarak isimlendirilmektedir. Tarlaların sürülmesinde bir öküz ağa tarafından, diğer öküz ise ortakçı tarafından sağlanmakta ve böylece tarla ortakçı tarafından bir çift öküz ile işlenerek buğday ve arpa ekimi gerçekleştirilmektedir. Tohumluk buğday ağa tarafından temin edilmektedir. Bundan sonraki tüm iş ve işlemler ortakçıya aittir. Yani tarladaki mahsulün yabani ve evcil hayvanlara karşı korunması, biçilmesi ve döğen ile harmanın sürülmesi, rüzgarlı bir havada buğday taneleri ve samanın savrulmak suretiyle birbirinden ayrılması iş ve işlemleri tamamen ortakçı tarafından yapılmaktadır. Hatta buğdayın ağanın ambarına taşınmasının da ortakçı tarafından gerçekleştirildiği belirtilmiştir. İlk başlarda gübrelemenin olmadığı da anlaşılmaktadır. Mehmet Kaçar ailesi ile birlikte 1974'de Antalya göç etmiştir (Yiğit, 2018). Göç etmeden hemen önce gübrenin ağa tarafından

temin edildiği, ortakçılar tarafından tarlaya atıldığı ve o sene buğdayın son derece iyi bir şekilde yetiştiğinden söz edilmektedir. Buğdayın dışında ekilen nohut ve burçak gibi ürünlerin ise ortakçının ihtiyacına yönelik ve daha az yer kaplamasından dolayı ağa ile paylaşılmadığı görüşmeci tarafından ifade edilmiştir.

Karadut köyünde dünyaya gelen ve 2003 yılına değin burada yaşayan Ali İsa Yiğit'in tanık olduğu ortakçılık faaliyeti ise şöyle özetlenebilir: Gübre ve tohumluk buğdayın ağa tarafından verildiği, koşum hayvanlarının ortakçı tarafından sağlandığı, geri kalan tüm iş ve işlemlerin ortakçı tarafından yapıldığı belirtilmiştir. Ağaların traktör sahibi olması ile birlikte tarlanın sürülmesi toprak sahipleri tarafından yapılmıştır. Ekilen mahsulün patoz marifetiyle saman ve buğdayının ayrılması işleminin saatlik ücretin ise ağa ile ortakçı tarafından eşit olmak şartı ile finanse edildiği anlaşılmaktadır.

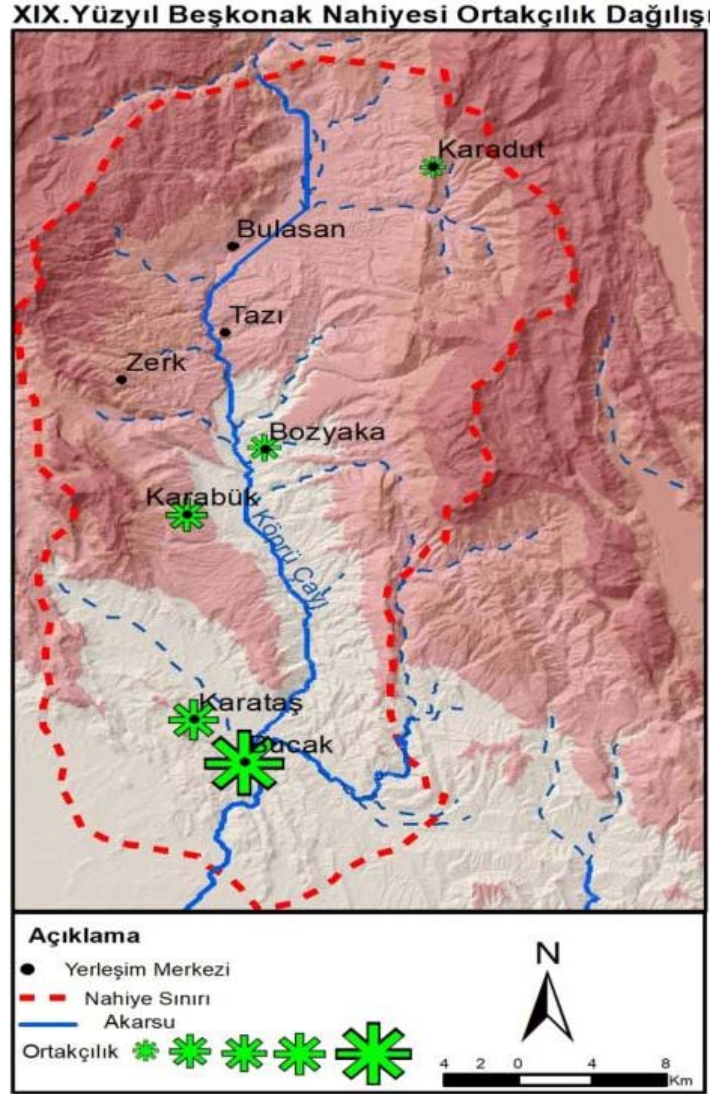
Beşkonak nahiyesi Temettuat defterlerinde tarım yapılan araziler 3 başlık altında belirtilmiştir. Bu bağlamda bahsi geçen arazi isimleri: Mezru (ekili) tarla, duhan (tütün) tarlası, susam tarlası, penbe (pamuk) tarlası şeklindedir. Ortakçılık faaliyeti mezru tarla, duhan ve penbe tarlalarının hepsinde yapılmıştır ancak %98 gibi yüksek bir oranla en fazla mezru tarla adı altında olmuştur. Bunun sebebi, mezru(ekili) tarla bir genel başlık olarak yazılmış ve bu başlığın altına hangi ürünlerin ekili olduğu ayrımının yapılmamış olmasıdır. Dolayısıyla buğday, pamuk, arpa, susam, darı ve tütün arazilerinin hangisi üzerinde en fazla ortakçılık yapıldığı anlaşılamamaktadır. Fakat bazı köylerde istisna olarak duhan tarlası, susam tarlası ve penbe tarlası ayrı bir şekilde belirtilmiştir. Söz konusu bu tarlalar üzerinden oldukça düşük miktarlarda ortakçılık yapıldığı görülmektedir.

1845 yılı içerisinde Beşkonak nahiyesi genelinde toplamda 3.025 dönüm arazi ekili haldedir. Toplam arazinin %16,60'lık kısmı ortakçılık şeklinde işletildiği görülrken geri kalan %83,4'lük kısmı toprağın kendi sahibi tarafından işletilmiştir. Ortakçılık yapılan köyler oransal (toplam tarım alanının ortakçılık yapılan alana bölünmesi) olarak büyükten küçüğe doğru Karadut %100; Karataş %50; Bozyaka %26; Karabük %25; Bucak %18 şeklinde sıralanmaktadır. Ayrıca nahiyeye bağlı her köy başına ortalama 65 dönüm ortakçılık arazisi düşmektedir (Tablo 6).

Tablo 6. 1845 Yılı Beşkonak Nahiyesi Köylerinde Hane ve Araziye Göre Ortakçılık Miktarları ve Oranları

KÖYLER	Arazi			Hane		
	Toplam Ekilen Arazi	Ortakçılık Yapılan Arazi	Oran	Toplam Hane	Ortakçılık Sayısı	Oran
Karataş	331	166	50%	26	10	38%
Bucak	906	161	18%	48	18	37,5
Zerk	382	0	0%	38	0	0%
Karabük	499	128	25%	74	9	12%
Karadut	26	26	100%	6	7	116%
Bozyaka	143	40	26%	61	8	13%
Bulasan	475	0	0%	53	0	0%
Tazı	263	0	0%	37	0	0%
Toplam	3025	521	16,60	343	52	14,80%

Beşkonak nahiyesinde tespit edilen toplam hane sayısı 343 olup bu hanelerden 52'si ortakçılık yapmıştır. Yani ortakçılık yapan haneleri nahiyede bulunan toplam haneye oranlarsak, %14,80 rakamı elde edilmektedir. Haneye oranla en fazla ortakçılık yapılan köy Karadut'tur. Karadut köyünde toplamda 6 hane ikamet etmektedir ve bu 6 hanede toplam 7 ortakçılık yapılmaktadır. Bu haliyle Karadut köyünde %100'ün üzerinde bir ortakçılık yapıldığı anlaşılmaktadır. Karataş köyündeki hanelerin %38'i ortakçılık yaparken Bucak köyünde ise bu oran %37,5'tir. Bucak köyünde toprak miktarının köylere göre nispi fazlalığı dönüm hesabına (%18) göre ortakçılığın düşük olduğunu düşündürebilir fakat hane üzerinden yapılan hesapta (%37,5) Bucak köyünde de ortakçılığın önemli bir yeri olduğunu göstermektedir. Aynı oran ortakçılık yaptığı belirlenen Bozyaka köyünde % 13 iken Karabük köyünde % 12'dir (Harita 2). Ortakçılık yapılan 52 haneyi köy sayısına bölecek olursak, köy başına 6,3 hane ve aynı şekilde 52 haneyi toplam hane sayısına bölecek olursak 6,7 hane başına 1 hanede ortakçılık yapıldığı görülmektedir.

Harita 2. Beşkonak Nahiyesinde Ortakçılığın Dağılışı

Beşkonak nahiyesinde işletilen toprakların büyüklüğüne ve aynı şekilde ortakçılık şeklinde işletilen toprakların büyüklüğüne bakmakta fayda vardır. Tarımsal topraklarda kullanılan işletme büyüklüklerini Güran (1998):

- “İmalat-ı Sağire”: Yüzölçümleri 10 dönümden de az olan küçük işletmeler
- “İmalat-ı Mütevassıta”: Yüzölçümleri 10-50 dönüm arasında olan orta büyüklükteki işletmeler.

- c) “İmalat-ı Cesime”: Yüzölçümleri 50 dönümden daha fazla olan büyük işletmeler (s.81) şeklinde küçük, orta ve büyük olmak üzere 3 gruba ayırmıştır.

Beşkonak nahiyesinin, ekili ve nadasa bırakılmış halde 3.105 dönüm arazisi bulunmaktadır. Bu tasniften yola çıkarak yapılmış tabloya göre (Tablo 7) arazilerin 99’u 10 – 49,9 dönüm arasında bulunan orta büyüklükteki işletmeler, 254’ü 0-9,9 arasındaki küçük işletmeler ve 1’i de büyük işletmeler şeklindedir. Ortakçılık arazilerinin ise 25’i orta büyüklükteki işletmeler üzerinde olurken geriye kalan 17’si küçük işletmeler üzerinde olmuştur. Büyük işletmelerde ise ortakçılığa rastlanmamıştır. Fakat Beşkonak nahiyesinde büyük işletmeler grubuna giren tek arazi, 150 dönüm büyüklüğünde, Bucak köyünde ikamet eden nahiyeye müdürü Mustafa Ağa’ya aittir. Mustafa Ağa nahiyeye genelinde en fazla toprağını ortağa veren kişi olması arazi büyüklüğü ile yakından ilgilidir.

Tablo 7. Beşkonak Nahiyesinde İşletme (Arazi) Büyüklükleri ve Ortakçılık İşletmelerinin Büyüklükleri

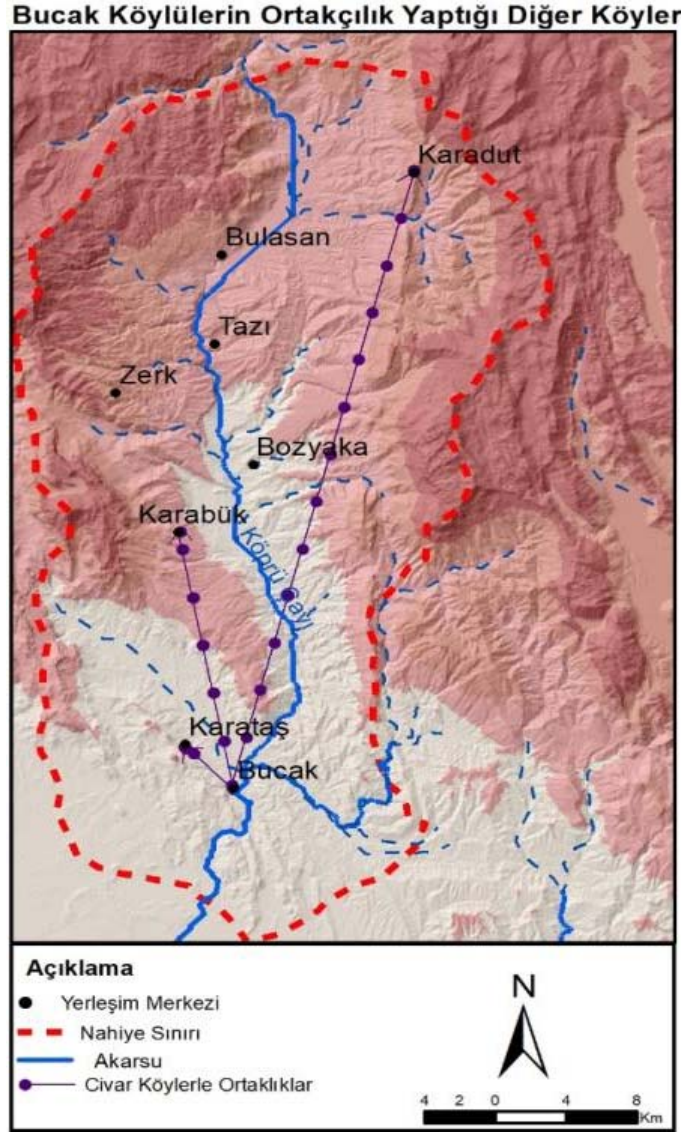
DÖNÜM	0-9,9 (Küçük)	10-49,9 (Orta)	50 ve üstü (Büyük)
Ekilebilir İşletme(arazi)	254	99	1
Ortakçılık Yapılan İşletme(arazi)	17	25	0

Ortakçılık konusunda Beşkonak nahiyesi özelinde belirtilmesi gereken diğer bir husus ise köyler arasında yapılan ortaklıklardır. Çünkü yapılan ortaklıklar sadece ikamet ettiği köy içerisinde yaşayanlar ile değil civar köylerde ikamet eden kişilerle de olmuştur. Örnek verilecek olursa: Bucak köyünde ikamet eden toprak sahibi kişi, Karataş köyündeki arazisini, Karataş köyünde ikamet eden bir kişiye vererek ortakçılık şeklinde arazisini işletmiştir. Bu şekilde yapılan ortaklıklar nahiyeye genelinde oldukça yaygındır (Tablo 8).

Tablo 8. 1845 Yılı Beşkonak Nahiyesinde Köy İçi ve Köyler Arası Yapılan Ortaklıklar

Köyler	Aynı Köyde ikamet Edenlerle Yapılan Ortaklık	Köyler Arası Yapılan Ortaklık	Toplam
Bucak	16	2	18
Karadut	2	5	7
Bulasan	0	0	0
Zerk	0	0	0
Karabük	1	8	9
Bozyaka	8	-	8
Karataş	5	5	10
Tazı	0	0	0
Toplam	32	20	52

Beşkonak nahiyesi genelinde yapılan 52 ortaklığın 32'si aynı köy içinde ikamet eden kişilerle olurken 20'si yukarıda bahsedildiği şekilde farklı köylerde ikamet eden kişiler arasında olmuştur. Sayı olarak, aynı köy içinde ikamet edenlerle yapılan ortaklıklarda en fazla Bozyaka ve Bucak köyleri olurken, farklı köylerden gelerek arazisini ortaklık şeklinde işleten en fazla Karabük ve Karadut köylüleri olmuştur. Burada belirtilmesi gereken asıl husus, farklı köylerden gelip sahip olduğu toprağını ortağa vererek yapılan ortaklıkların neredeyse tamamına yakını Bucak köyünde ikamet eden Türkmenoğlu ailesine mensup kişiler tarafından gerçekleştirilmesidir (Harita 3).

Harita 3. Bucak Köylülerin Ortakçılık Yaptığı Civar Köyler

Konuyu her köy için ayrı ayrı irdelemek gerekirse: Bucak köyde ikamet eden 46 hanenin 18'inde ortakçılık yapıldığı görülmektedir. Gerçekleştirilen bu 18 ortaklığın 16'sı Bucak köyünde ikamet eden köylüler arasında olurken geri kalan 2'sinde Antalya'da ikamet eden gayri Müslim Luka adında bir kişinin Bucak köyünde ikamet eden 2 kişi ile yapmış olduğu ortaklıklardır. Dolayısıyla Bucak köyü için, 16 ortakçılık Bucak köyünün kendi bünyesinde bulunan 16 kişi ile olurken, 2 ortakçılık Bucak köyünde ikamet etmeyen Luka adlı kişi tarafından olmuştur. Karabük köyünde ise yapılan 9 ortaklığın 8'i,

farklı köylerde ikamet edip Karabük'te bulunan arazilerini yine Karabük'te ikamet eden kişilere vermesiyle gerçekleşen ortaklıklardır. Belirtildiği şekilde başka köyde oturup Karabük'teki arazisini ortağa verenlerden sadece 1'i Karataş köyünde ikamet etmektedir. Kalan 8'i ise Bucak köyünde ikamet eden Türkmenoğlu ailesine bağlı olan kişiler tarafından olmuştur. Geriye kalan 1 ortaklıkta ise ortaklık yapan her iki kişi de Karataş köyü içinde ikamet etmektedir. Karadut köyünde ikamet eden toplamda 6 kişi vardır ve bu kişilerden 5'i Bucak köyünde ikamet eden Türkmenoğlu ailesinden olan kişilerin topraklarını işleyerek ortaklık yapmaktadır. Kalan 2'si ise Karadut'ta ikamet eden kişiler arasında yapılan ortaklıklardır. Kısacası yapılan ortaklıkların 5'i Bucak köylülerin arazilerinde olurken 2'si Karadut köyünde ikamet eden kişilerin arasında olmuştur. Karataş köyünde toplamda 10 ortaklık yapıldığı görülmektedir. Bu ortaklıkların 5'i aynı köy içinde ikamet edenler arasında olurken 5'i farklı köylerde ikamet edip Karataş içinde bulunan arazilerini Karataş köyünde ikamet edenlere tahsis ederek yapılan ortaklık şeklinde olmuştur. Dışarıdan gelip ortaklık yapanların sadece 1'i Tazı köyünde ikamet ederken geri kalan 4'ü yine Bucak köyünde ikamet eden Türkmenoğlu ailesinden olan kişiler tarafından yapılmıştır. Bozyaka köyünde yapılan ortaklık faaliyetlerinin hepsi köy içinde ikamet eden kişiler arasında olmuştur.

Bucak köyünde ikamet eden Türkmen oğlu ailesine mensup olan Türkmen oğlu Mustafa Ağa (nahiye müdürü), Türkmen oğlu Kadir Ağa, Türkmen oğlu Ahmed Ağa, Türkmen oğlu Hasan Ağa ve Türkmen oğlu Abdulkadir Ağa ikamet ettiği Bucak köyü dışında, Beşkonak nahiyesi genelinde bulunan arazilerini anlaşmış olduğu kişilere vererek ortaklık yapan kişilerdir. Bunların içinde, nahiye müdürü Mustafa Ağa arazisini hem ikamet ettiği köyde hem de civar köylerde en fazla ortağa veren kişi olduğu anlaşılmaktadır. Görülen o ki Bucak köyünde ikamet eden Türkmen oğlu ailesi diğer köylerde bulunan arazilerini ortaklara vererek yıllık gelirlerini arttırma yoluna gitmişlerdir.

5. Sonuç ve Değerlendirme

- Tarımsal arazilerde bir işletim usulü olan ortaklık, Osmanlı İmparatorluğunun klasik dönemlerinden beri değişik şekillerde yapılmıştır. İlk olarak Ortakçı kullar diye ifade edilen işletim modeli, kölelerin tarımsal arazilere ortakçı olarak yerleştirilmeleri şeklinde olmuştur. İkinci olarak ise ortakçı kulların ortadan kalktığı XVI. yüzyıldan itibaren yaygınlaşmaya başlayan ve özgür iradeye sahip kişilerin yapmış oldukları ortaklıklardır.
- 1845 yılında Beşkonak nahiyesine bağlı 8 köy bulunmaktadır. Bu köylerden Bucak, Bozyaka, Karabük, Karataş ve Karadut köylerinde ortaklık görülürken; Tazı, Zerk ve Bulasan köylerinde ortaklık yapılmadığı görülmektedir.

- Beşkonak nahiyesi genelinde toplamda 52 ortakçılık yapıldığı görülmektedir. Bu 52 ortakçılığın 20'si köyler arası olurken 32'si aynı köyde yaşayan kişilerin kendi aralarında yaptığı ortakçılık şeklindedir. Köyler arası yapılan 20 ortakçılığın 16'sı Bucak köyünde ikamet eden Türkmenoğlu ailesi tarafından sürdürülmüştür.
- Beşkonak nahiyesine bağlı 8 köy arasından haneye oranla en fazla ortakçılık yapılan köy %16 ile Karadut köyü olurken, Karataş köyü %50 oranla en fazla ortakçılık yapılan ikinci köy olmuştur.
- Ortakçılık faaliyetleri sadece Müslümanlarla olmamış, gayrimüslim kişilerle de ortakçılık yapıldığı görülmüştür. Antalya'dan gelen Luka adlı kişinin Bucak köyünde ikamet eden 2 kişi ile yaptığı ortakçılık, bu tespiti desteklemektedir.
- Ortakçılık faaliyetinde işgücü ve emek konusunda zaman içerisinde birtakım değişiklikler olduğu ancak ürünün paylaşılmasının yarı yarıya olacak şekilde yakın zamana kadar sürdürüldüğü yapılan görüşmelerden anlaşılmaktadır.
- Beşkonak nahiyesi genelinde yapılan ortakçılıklara bakıldığında; kendi aralarında geçimlik ihtiyacını karşılamak için yapılan ortakçılıklar şeklinde olabilirken, o bölgede yaşayan Türkmen oğlu ailesinde olduğu gibi görece büyük toprak sahibi kişilerin yıllık hasılatını arttırmak amacıyla yaptığı ortakçılıklar şeklinde de olduğu görülmektedir.
- Genel tabloya bakıldığında ortakçılığın, Beşkonak nahiyesinde toprak işletim şekli açısından, toprak sahibi olarak kendi toprağını işletenlerin yanında ikinci en büyük toprak işletim şeklidir.

Kaynakça

- Ak, M. (2014). Teke Sancağında 1831 Sayımına Göre Nüfus ve Yerleşme. *History Studies*, 6(3), 15-44.
- Aksoy, S. (1965). *Tarımda Ortakçılık ve Kiracılık*. Ziraat Mühendisi Odası Yayınları: Ankara
- Anonim, (2010). *Dünden Bugüne Antalya*. T.C. Antalya Valiliği İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü Yayınları, Antalya.
- Barkan, Ö. L. (1939). XV ve XVI. Asırlarda, Osmanlı İmparatorluğu'nda Toprak İşçiliğinin Organizasyonu Şekilleri, I, Kulluklar ve Ortakçı Kullar. *İktisat Fakültesi Mecmuası I*, S, 1, 29-74.
- Barkan, Ö. L. (1953). Tarihi Demografi Araştırmaları ve Osmanlı Tarihi. *Türkiyat Mecmuası*, 10, 1-26.
- Barkan, Ö. L. (1980). XV ve XVI. Asırlarda Osmanlı İmparatorluğu'nda Toprak İşçiliğinin Organizasyon şekilleri. *Türkiye'de Toprak Meselesi-Toplu Eserleri*.
- Bedirhan Laçın, 2017. *New Inclinations Towards Land Usufruct In The 18th Century Anatolia*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Bilkent Üniversitesi Tarih Bölümü, Ankara.

- Devellioğlu, F. (1993). *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat*, Ankara: Aydın Kitabevi.
- Doğanay, H. (2017). *Coğrafya Bilim Alanları Sözlüğü*. Ankara: Pegem Akademi Yayıncılık.
- Elibüyük, M. (1990). Türkiye'nin Tarihi Coğrafyası Bakımından Önemli Bir Kaynak, Mufassal Defterler. *Coğrafya Araştırmaları Dergisi*, 2(2), 11–42
- Ergenç, Ö (2007). “XVIII. yüzyılda Osmanlı Anadolu'sunda Tarım Üretiminde Yeni Boyutlar: Müzara'a ve Müraba'a Sözleşmeleri”, *Kebikeç Dergisi*, Sayı 23, s. 129-139.
- Gümüşçü, O. (2018). *Kaynaklarıyla Tarihi Coğrafya*. İstanbul: Yeditepe Yayınevi
- Gümüşçü, O., Erdoğan Özünlü, E. ve Demir, A. (2016). *Türkiye'nin İskân Tarihinde Önemli Bir Problem: Kaybolan Yerleşmeler*. Ankara: TÜBİTAK.
- Güran, T. (1998). *19. Yüzyıl Osmanlı tarımı* (No. 1). İstanbul: Eren Yayınevi.
- Güran, T. (2000). XIX. Yüzyıl Temettuat Tahrirleri. *Osmanlı Devleti'nde Bilgi İstatistik içinde* (73–94). Ankara: DİE Yayınları
- Halaçoğlu Y. (2014). *XVIII. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nun İskân Siyaseti ve Aşiretlerin Yerleştirilmesi*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Işık, Ş. (1999). Tarihsel Coğrafya Açısından Temettuat Defterlerinin Değerlendirilmesi ve Aşağı Akçay Havzası Örneği. *Ege Coğrafya Dergisi*, (10), 239–280
- İnalcık, H. (1990). Köy, Köylü ve İmparatorluk. V. Milletlerarası Türkiye Sosyal ve İktisat Tarihi Kongresi, *Tebliğler*, İstanbul, 21-25 Ağustos 1989, 1-11.
- İnalcık, H., ve Quataert, D. (2004). *Osmanlı İmparatorluğu'nun ekonomik ve sosyal tarihi: 1600-1914*. Cilt 2. Eren.
- Kallek, C. (2007). Okka. *TDV İslam Ansiklopedisi*, 338-339.
- Karaca, B. (2009). *XV ve XVI. Yüzyıllarda Manavgat Kazası*. Isparta: Fakülte Kitabevi.
- Kayapınar, H. (2006) “Müzaraa”, *DİA*, İstanbul, XXXII, S. 234-236.
- Keskin, N. (2007). *Devletin Toprak Üzerinde Örgütlenmesi: Türkiye'de İllerin Yönetimi*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Kütükoğlu, M. (1995). Osmanlı Sosyal ve İktisadi Tarihi Kaynaklarından Temettü Defterleri. *Bellekten*, LIX (225), 395–41
- Öz, M. (1997). XVI. Yüzyıl Anadolu'sunda Köylülerin Vergi Yükü ve Geçim Durumu Hakkında Bir Araştırma. *Osmanlı Araştırmaları*, (XVII), 77–90.
- Öz, M. (2007). Osmanlılar/Medeniyet Tarihi/Sosyal Hayat/Osmanlı Toplumunu. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Özgün, C. (2012), “Batı Anadolu'da Tarımsal İşgücü ve Ücretler (1844-1914)”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 5/22, 319-331.
- Pakalın, M. Z. (1993). *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat* (C. I–III). Ankara: Millî Eğitim Bakanlığı Basımevi.
- Quataert, D. (2004). Osmanlı İmparatorluğu 1700-1922. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Sağdıç, M, Bozyiğit, R. (2008). Köprü Çayı Havzası'nda Alternatif Turizm Olanakları. *Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 1 (2), 19-40
- Selen, H. S. (1954). *Türkiye Coğrafyası'nın Anahatları*. Ankara: Güney Matbaacılık ve Gazetecilik.

Şahin, C. 1996. *A Comparative Study Of Sharecropping System Throughout The Ages In The Ottoman Empire*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Bilkent Üniversitesi Tarih Bölümü, Ankara

Taş, B. (2016). *Türkiye'nin Kırsal Yerleşmeleri*. İstanbul: Yeditepe Yayınevi.

Tümertekin, E. ve Özgüç, N. (2016). *Beşerî Coğrafya İnsan Kültür Mekân*. İstanbul: Çantay Kitabevi.

Türk Borçlar Kanunu, (2011). *Türk Borçlar Kanununun Yürürlüğü ve Uygulama Şekli Hakkında Kanun*. Türkiye Barolar Birliği: Ankara.

Yiğit İ. (2018). *Konar-Göçer Bir Topluluğun Son Durağı* Antalya: Köselers Cemaati (XIX. Yüzyıl-Günümüz). *Antalya Kitabı*, Palet Yayınevi: Antalya.

Yiğit, İ. (2011). *Temettuat Defterlerine Göre XIX. Yüzyılda Beyşehir'in Beşerî ve Ekonomik Coğrafyası*. (Yayınlanmamış YL Tezi). Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Afyonkarahisar.

Yiğit, Y. (2011). XIX. Yüzyıl Tarihi Coğrafya Çalışmaları İçin Önemli Bir Kaynak: Temettuat Defterleri. *Türk Coğrafya Kurumunun 70. Kuruluş Yılı Anısına: "UKCK-2011"*, 7-10 Eylül 2011, İstanbul.

Arşiv Belgeleri:

Maliyeden Varid Temettuat Defteri No: 9719, 9817, 9818, 10554, 10585, 10590, 10591, 10592.

Sözlü Kaynaklar:

1956 doğumlu Mehmet KAÇAR, Antalya Kepez'de ikamet ediyor (Görüşme tarihi: 07.12.2019)

1972 doğumlu Ali İsa YİĞİT, Antalya Kepez'de ikamet ediyor (Görüşme tarihi: 08.12.2019)